

**ПАЙДОИШИ ЖАНРИ
“МАҚОМА” ВА САЙРИ
ТАКОМУЛИ ОН**

**ПРОИСХОЖДЕНИЕ
ЖАНРА «МАҚОМА» И ЕГО
ЭВОЛЮЦИЯ**

**BACKGROUND OF GENRE
OF “MAQOMA” AND ITS
EVOLUTION**

Рашидова Дилафруз Абдуқайюмовна, н.и.ф., мудир
кафедраи забони англисии факултети забонҳои
шарқи МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров”
(Тоҷикистон, Хучанд)

Рашидова Дилафруз Абдуқайюмовна, к.ф.н., доцент
кафедры английского языка ГОУ «ХГУ имени акад. Б.
Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

Pashidova Dilafruz Abduqayumovna, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the
department of English language under the SEI “KhSU
after acad. B.Gafurov” (Tajikistan, Khuand) ,

E-mail: dilafruz.kayumzoda@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Ташаққули жанри мақома, Бадеуззамони Ҳамадонӣ, адабиёти арабизабони форсу тоҷик, пайравони жанри мақола

Мақолаи мазкур оид ба омӯзиши нақш ва мақоми Бадеуззамони Ҳамадонӣ дар ташаққули жанри мақомаи адабиёти арабу Аҷам баҳшида шудааст. Муаллиф нахуст ба шарҳи истилоҳӣ ва луғавии мафҳуми мақома пардохта, сипас барои муайян намудани ҷойгоҳи Бадеуззамони Ҳамадонӣ ҳамчун асосгузори ин навъи адабӣ баҳсҳои мустанади илмӣ ороштааст. Бо таъя ба маводи сарчашмаҳои дасти аввал ва пажӯҳишҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ муҳаққиқ Бадеуззамони Ҳамадониро ҳамчун аввалин нависандаи мақома муқаррар намуда, пайравони ӯро дар адабиёти арабу Аҷам ва равишҳои истиқболи оноро аз мақомоти Ҳамадонӣ мушаххас кардааст.

Ключевые слова: становление жанра макомы, Бадеуззаман Ҳамадани, персидско-таджикская арабская литература, последователи жанра макома.

Данная статья посвящена изучению роли и статуса Бадеуззамана Ҳамадани в формировании жанра макома арабской и аджамской литературы. Прежде всего, автор статьи уделяет особое внимание разъяснению терминологического-лексического понятия макома, затем для определения позиции Бадеуззамана Ҳамадани как основоположника соответствующего литературного направления готовит научно-документированные дискуссии. Опираясь на первоисточники и литературные произведения отечественных и зарубежных исследователей, автор называет Бадеуззамана Ҳамадани первым автором макомы, а также выделяет его последователей в арабской и аджамской литературах и их подражательные подходы к макомам Ҳамадани.

Key words: formation of maqoma genre, Badeuzzam Hamadani, Persian-Tajik literature written into Arabic, followers of maqoma genre

The given article dwells on the study of Badeuzzaman Hamadani's role and status in the formation of maqoma genre of Arabic and Ajam literature. First of all, the author of the article pays particular attention to explain the terminologico-lexical notion of maqoma, and then to determine Badeuzzaman Hamadani's position as a founder of the relevant literary type, she prepares scientific documented discussions. Proceeding from the assumption of the first-hand sources and home and foreign researchers' literary productions, the author asserts Badeuzzaman Hamadani as the first author of maqoma and identifies his followers in Arabic and Ajam literature and their imitational approaches to Hamadani's maqomas.

Пайдоиш ва таҳаввули жанри мақома дар адабиёти форсу тоҷик сарчашма дар адабиёти араб дорад. «Мақома» - калимаи арабӣ буда, дар китобҳои луғат дар маъноҳои мухталиф ба кор рафтааст.

Калимаи мақома дар забони арабӣ ва форсӣ истилоҳе барои навъи ҳосе аз насрнависӣ истифода шудааст, ки хатиб ва суҳанвар ё адиб ривоёт ва дostonхоеро дар иборатҳои мусаччаъ, оҳангин ва қофиядор, барои чамъе мехонанд ва ё менависанд. Оҳангнокии калимаҳо, ҳешӣ, латофати ибораҳо, тародуфи вожагон ва омехтагии назм бо наср, аз вижагиҳои мақоманависӣ буда, ин худ баёнгари он аст, ки мақоманависӣ яъне огоҳӣ аз услубҳо ва сабкҳои адабӣ мебошад. Дар ин хусус Ибни Тақтақӣ чунин гуфтааст: “Аз мутолиаҳои мақомот чуз машқи иншо ва огоҳие аз услубҳои назму наср суде ҳосил намеояд. Ҳарчанд ки мақомот дарбаргирандаи ҳикмату таҷрибаҳои некӯ аст, аммо аз он ҷое, ки бинояш бар гадоӣ мебошад, ҳиммати хонандаро паст мегардонад ва бинобар ин аз як ҷиҳат судманд ва аз сӯи дигар зиёнбор аст”[3,с.13].

Бадеъуззамони Ҳамадонӣ дар таърихи адабиёти арабизабони форсу тоҷик, ба унвони яке аз нависандагони соҳиббитикор эътироф гардидааст, ки рушду такомули яке аз анвои мутадовили насри арабӣ ва форсӣ – мақома ба номи ӯ пайванд мегирад.

Мақомоти Бадеъуззамони Ҳамадонӣ қабл аз ҳама аз нигоҳи фароғии мавзӯоти мухталиф, баррасии масоили ҷудогона ба зоти худ беназир буда, дар он баҳсҳои адабӣ, луғавӣ, каломӣ ва ахбор ҷойгоҳи ҳосе касб кардаанд.

Зақӣ Муборак мақомаро ингуна тафсир кардааст: «қиссаи кӯтоҳе, ки сохтаи тахайюли нависанда буда, хусусияти асосии он ҳикояпардозӣ ва латифагӯӣ аст ва воқеиятҳои иҷтимоии дар ҷомеа мавҷудбударо ба тасвир мекашад. Нависанда дар қолаби он бо услуби маснӯъ ва мусаччаъ андешаи адабӣ, фалсафӣ ва ё эҳсоси дарунии худро ба хонанда нақл месозад» [4, с.197].

Дар мақома ходисаву воқеаҳо ё латоиф дар бораи қаҳрамонҳо бо номи Абулфатҳи Искандарӣ, аз қавли шахси номаълуме бо номи Исо ибн Ҳишом ривоят мешаванд. Ҳар ду ин шахсият бофтаи ҳаёлии нависанда буда, саргузашт ва қиссаҳои онҳо дар мақомаҳои гуногун ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоии асри X-ро ба зухур меоваранд.

Ровии мақомоти Бадеъуззамон марде мебошад, ки бисёр сафар мекунад ва пешаи тоҷирӣ дорад. Ӯ шахсест, ки бо роҳи ҳилаву найранг бо рӯзгори саҳти хеш мубориза мебарад. Қаҳрамони мақома дорой хирад ва фарҳанги пурвусъат аст, ки маҳорати баланде дар шеърӣ дорад ва ба ҳавзаи душвортарин ҷун баҳсҳои луғавӣ, нақд ва адаб ворид гардида, дар айни эътимод ба илм ва раъйи хеш пирузманд аз он берун меояд [6, с.14].

Абулфатҳ намояндаи табақаи поёнии ҷомеа буда, дар мақомаҳои зиёде ҳамчун гадои оддӣ, ки бар хилофи дигар гадоҳо бо хушзабонии махсус шеваи гадоӣ пеша мекунад, тасвир шудааст [5, с.29].

Тамоми мӯхтавои мақомоти Ҳамадонӣ бо сабки ҳоси ӯ вазъияти иҷтимоии замонро таҷассум мекунад. Ин айёме аст, ки фасод, табоҳӣ, риё ва макру хилла ба он роҳ ёфтааст ва мардум барои ба даст овардани сарват аз роҳи ҳалол ё ҳаром ба ҳар воситаҳои даст зада, аз ҳеч чиз худдорӣ намекунанд. Ҳамадонӣ монанди як равшанҷӯ забардаст ва хушёр ақидаҳои равшанҷӯна ва хусусиятҳои фикрии мардуми асри худро ташреҳ мекунад ва бо ибороти адабии ҳазломез ва бисёр латиф табақаи сарватмандони моли мардумхӯрро бебарвоёна ҳаҷв мекунад. Аз сӯи дигар, ӯ бо маҳорати баланди нависандагӣ ба шарҳи мушқилот, дардҳо ва ранҷҳои ҷомеаи замони худ пардохтааст [9, с.9]. Алиризо Заковатӣ менависад, ки «...Бадеъуззамон дар мақомот, аз он чи дар воқеияти айни ҳаёт, суҳан мегӯяд, на аз он чи бояд бошад» [8, с.11].

Аз Бадеъуззамони Ҳамадонӣ худуди панҷоҳу ду мақома бар ҷой мондааст, ки бештари онҳо аз назари маъно, мавзӯ ва фароғии матолиб аз якдигар тафовут доранд. Бо ин гуфтаҳо худӣ Бадеъуззамон дар ҷомеа фахр намудааст, ки «аз мақомоти ӯ ду ва ё ягон мақомаеро наметавон дарёфт, ки ба ҳам бо маъно ва ё сурати баён шабоҳат дошта бошад» [11, с.18].

Шавқӣ Зайф ва Форс Иброҳими Ҳарирӣ мӯътақиданд, ки ҳадафи Бадеъуззамон аз навиштани мақома нақли дoston набуда, ӯ бо ин роҳ мехоҳад маҳорати худро дар суҳанорӣ, эҷоди каломӣ зебо ва устодии худро дар санъати сачъ нишон диҳад [2, с.109; с.10-62].

«Мақомот»-и Бадеъуззамони Ҳамадонӣ ба ҳукми намунаи нахустини навъи мақома дар адабиёти арабу аҷам дар қанори таҷассуми маҷмӯи зебоӣҳо ва васоили ороиши калом, истифодаи хунардонаи насри мусаччаъ ва маснӯъ фароғии шарҳу тавзеҳи маҷмӯи мушқилоти иҷтимоиву ахлоқии ҷомеаи худ аст, ки дар симои қаҳрамони марказии он ҷилвагар шудаанд. Ба сурати афроди гуногуни табақаҳои иҷтимоии замони худ даромадани қаҳрамони марказии мақомаҳо боиси гуногунрангии мавзӯоти мақомот шуда, ин равиш ба нависанда имкон додааст, ки вазъияти иҷтимоии ағлаби пешаварон, қосибон, тоҷирон ва дигар афроди ҷомеаеро таҳлилу баррасӣ намояд. Ба кӯи гадоӣ афтодани қаҳрамони мақомаҳо, ки амри пайванди маънавии маҷмӯи онҳо миёни ҳамдигар шудааст, ба зоти худ интиқоди заъфи ҷомеаи замони нависанда аст, ки шахсиятеро ба ин ҳунаро ва заковату ақл, новобаста аз истифодаи ҳилаву сеҳр ба ин роҳ гузоштааст ва ҳатто даст ба ҳилаву сеҳр задани қаҳрамон ҳам амри иҷтимоӣ ва зарурати маҷбурии ӯ маҳсуб мешавад.

Дар «Мақомот»-и Бадеъуззамони Ҳамадонӣ мавзӯоти мухталифи рӯзгори муаллиф бо сабке шево ва омехтаи назму наср шарҳу тафсир ёфтаанд, ки ҳамин махсусиятҳои мавзӯӣ ва хунарии мақомот боиси фардияти ин таълифот чӣ аз диди мӯхтаво ва чӣ аз назари шеваи нигоҳиш дар қаламрави насри арабизабони форсу тоҷик гардидааст.

Муҳимтарин хусусияти сабки Бадеъуззамон, дар таҷассуми хунармандонаи дostonҳо ва ҳикоятҳои ҷолиб дар дохили мақомот мебошанд, ки бо истифодаи муҳимтарин унсурҳои фасоҳатбахши забони наср, истифодаи санъатҳои бадеӣ, муҳимтар аз ҳама қасрати сачъ ба қалам омадаанд. Истифодаи Бадеъуззамон аз маҷмӯи санъатҳои бадеӣ чун истиорот ва киноёт, ташбеҳу таҷнис, тарсеъ ва монанди онҳо ба кудрати баланди ӯ дар ороиши калом ва офаридани насре ҷаззоб ва дилкаш таъя мекунад, ки дар маҷмӯъ мақомоти ӯро ба унвони намунаи барҷастаи насри ин давра ва хунари шоистаи нависандагони эронӣ дар таълифи насри арабизабон муаррифӣ намуздааст.

Дар қаламрави адабиёти арабизабон рӯи қор омадани «Мақомот»-и Ҳамадонӣ дар назари аввал номи нависандаи онро ҳамчун муҳтареи ин навъи адаби муаррифӣ намуд ва аз сӯи дигар зуҳури ин навъи ба истилоҳ тоза дар он айём боис гардид, ки минбаъд нависандагон равиши қори ӯро на танҳо дар адабиёти арабизабон, балки дар адабиёти форсу тоҷик низ идома диҳанд. Намунаи барҷастаи мақомаи дигари арабӣ, ки дар тақлид аз шеваи қори Ҳамадонӣ рӯи қор омад, Мақомоти Ҳарирӣ аст. Баъдтар Қозӣ Ҳамидуллои Балхӣ нахустин мақомаро дар забони форсӣ ба қалам овард, ки имрӯз бо номи «Мақомоти Ҳамидӣ» маъруфият дорад ва ҳамингуна як қараёни мақоманависӣ дар адабиёти арабизабон ва форсу тоҷик ривочи тамом қасб қард, ки он ба номи муфтақирӣ он Бадеъуззамони Ҳамадонӣ пайванди муҳкам мегирад.

Бар асоси афкори адабии Саолибии Нишопурӣ дар «Ятимат-уд-дахр» метавон ба хулосае омад, ки ба ғайр аз тафсилоти Саолибӣ дар бораи рӯзгор ва мероси Ҳамадонӣ, инчунин таъкиди ибтикороти вай дар офариниши мақома назари аввалин будани Бадеъуззамонро дар эҷоди ин навъи адаби ба субот мерасонад. Саолибӣ ҳатто мӯътақид аст, ки Ҳамадонӣ ба навиштани ҷаҳорсад мақома муваффақ шудааст (7, IV,294).

Ҳарирӣ ва Ҳамидӣ таъсири пурбаракоте аз шеваи нигориш ва мундариҷаи Мақомоти Ҳамадонӣ гирифтаанд ва ин истиқбол боис ҳам шудааст, ки онҳо ин бунёдгузори навъи мақомаро ба ҳукми устои худ эътироф намоянд. Новобаста аз он ки мақомаи Бадеъуззамони Ҳамадонӣ ба забони арабӣ иншо гардидааст, аммо муқоисаи сабкӣ ва мавзӯии он бо нахустин мақомаи форсии мутааллиқ ба Ҳамидӣ маълум менамояд, ки дар қараёни қори худ Қозии Балх бисёре аз хусусиятҳои сабкӣ, хунари ва шеваи нигориши Ҳамадониро пайравӣ ва ҳатто ба орият гирифтааст. Ин амр бори дигар гувоҳӣ аз он медиҳад, ки Ҳамадонӣ дар таърихи на танҳо адабиёти арабизабон, балки адабиёти форсу тоҷик ҳамчун бунёдгузори мактаби мақоманависӣ дар насри классикӣ шинохтаву эътироф гардад. Ҳатто аз таҳлили қиёсии ду мақомаи ин ду нависанда «Мазирия» ва «Сикбоҷия» равшан мегардад, ки мақомаи Ҳамидуллои тарҷумаи форсии мақомаи Бадеъуззамон аст, новобаста бар он ки дар қори нависандаи форсизабон таҷдиди сабкӣ ва тафсилоти бештари баёнот ба мушоҳида мерасад.

Ба навиштаи Саид Ҳамиди Табибиён пас аз Бадеъуззамон “беш аз ҳаштод тан аз аҳли завқ ва адаб дар забони арабӣ ва форсӣ ба тақлид аз мақомоти вай бархостанд” [9,с.10]. Дар идомаи суханаш вай ҳашт нафар мақоманависони машҳури адабиёти арабӣ ва форсиро ба тартиби зайл ном бурдааст, ки ба таъбири худӣ вай аз Бадеъуззамон дар нигориши мақома тақлид кардаанд:

1. Абӯмуҳаммад Қосим ибни Алиӣ Ҳарирӣ.
2. Абулқосим Муҳаммад ибни Умари Замахшарӣ.
3. Ҳамидуллои Умар ибни Маҳмуди Балхӣ (муаллифи нахустин мақомаҳои форсӣ-тоҷикӣ ва бехтарин муқаллиди Бадеъуззамон ва Ҳарирӣ дар ин фан мебошад).
4. Шамсуддин ибни Шайх Афиф маъруф ба аш-Шобул-зариф.
5. Зайниддин Умар маъруф ба Ибн-ул Вардӣ.
6. Ҷалолуддини Суҷотӣ.
7. Носифи Ёзичӣ.
8. Аҳмади Форис аш-Шидёқ [9,с.10].

Аз ин мулоҳизоти донишманди эронӣ Саид Ҳамиди Табибиён чунин натиҷа бармеояд, ки соири мақомаҳои маъруф дар адабиёти арабизабон ва форсизабон дар истиқболи китоби Бадеъуззамон ба қалам омадаанд. Ин амр ҳам бешак ба ҷойгоҳи ҳосаи нигоштаи Бадеъуззамони Ҳамадонӣ дар ривочи насри мақома дар адабиёти арабу аҷам ишорат мекунад. Дар қанори ин, нуфузи тарҷумаи «Мақомот»-и Бадеъуззамони Ҳамадонӣ ба забонҳои дунё низ ишороте ҳам ба хидмати таърихии он ва ҳам арзиши адабиву мавзӯии ин асар дар қаламрави адабиёти арабу аҷам мекунад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Ёғӣ, Абдурахмон. Раъй фил-мақомот/А.Ёғӣ. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1969.
2. Зайф, Шавқӣ. Фунун ал-адаб ал-арабӣ. ал-Фанн-ул-қасаси-ал-мақома/Ш.Зайф.-Миср: Дор ал-маъориф, 1964.
3. Ибни Тақтақӣ. ал-Фахри фил-адаб ал-султона.- Миср: ал-Матбаату-р-рахмонийя, 1924.
4. Муборак, Зақӣ. ал-Фанн ва мазоҳибуху фи-н-настри-л-арабӣ.-Қ.1.- Қоҳира: Дор-ул-кутуб ал-мисрийя, 1954.
5. Мустафо аш-Шакъа. Бадеъуззамон Ҳамадонӣ. -Қоҳира: Дор ал-мисрия ал-лубнония, 2003.
6. Муҳаммад Абду. Шарҳ мақомот Бадеъуззамони Ҳамадонӣ. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1998.
7. Саолибӣ. Ятимату-д-даҳр фӣ маҳосин аҳли-л-аср.-Қ.4.-Байрут: Дар ал-кутуб ал-илмия,2000.
8. Қарогузлу, Али Ризо Заковати. Бадеъуззамон Ҳамадонӣ ва мақомотнависӣ.-Техрон: Иттилоот, 1364/1944.
9. Ҳамадонӣ, Абулфаз Аҳмад ибни Ҳусайн Бадеъуззамон. Мақомот/Тарҷумаи форсӣ аз Саид Ҳамиди Табибиён. -Техрон: муассисаи интишороти Амири Кабир,1387.
10. Ҳарирӣ, Форс Иброҳими. Мақоманависӣ дар адабиёти форсӣ ва таъсири мақомоти арабӣ дар он.- Техрон, 1346.
11. The Maqamat of Bado' al-Zaman al-Hamadano: Translated from the Arabic with an introduction and notes historical and grammatical by W. J. Prendergast. Madras, 1915.

REFERENCES:

1. Yoghi, Abdurrahman. Opinions on maqomas. -Beirut: Scientific Encyclopedia, 1969.
2. Zaif, Shavqi. Funun al-adab al-arabi. al-Fann-ul-qasasi-al-maqoma. - Egypt: Enlightenment, 1964.
3. Ibn Taqtaqi. al-Fahri fil-adab al-sultana. - Egypt: al-Matbaatu-r-rahmaniyya, 1924.
4. Mubarak, Zaki. al-Fann va mazohibuh fi-n-nasri-l-arabi. -V.1.- Cairo: Egyptian Encyclopedia, 1954.
5. Mustaf ash-Shaqa. Badeuzzaman Hamadani.- Cairo: Lubnan Encyclopedia, 2003.
6. Muhammad Abdu. Commentary to Badeuzzaman Hamadani's maqoma. - Beirut: Scientific Encyclopedia, 1998.
7. Saolibi. Yatimatu-d-dahr fi mahosin ahl-l-asr. -V.4.-Beirut: Scientific Encyclopedia, 2000.
8. Karaguzlu, Ali Riza Zakovati. Badeuzzaman Hamadani and maqoma writing. - Tehran: News, 1364/1944.
9. Hamadani, Abulfaz Ahmad ibn Husayn Badeuzman. Maqomas/Persian translation by Said Hamid Tabibiyani. - Tehran: Amir Kabir publishing-house, 1387.
10. Hariri, Fars Ibrahim. Maqoma writing in Persian literature and the influence of Arabic ones on it. - Tehran, 1346.
11. The Maqamat of Bado' al-Zaman al-Hamadano: Translated from the Arabic with an introduction and notes historical and grammatical by W. J. Prendergast. Madras, 1915.